

Odešel Jan Průcha

103

Smutná zpráva, že po krátké nemoci 12. června 2021 ve věku 86 let zemřel profesor PhDr. Jan Průcha, DrSc., dr. h. c., zasáhla jeho nejbližší kolegy i celou českou i zahraniční pedagogickou komunitu.

Jan Průcha nesporně ovlivnil několik generací českých pedagogů. Jeho publikace jsou frekventovaně citovány v odborných publikacích i diplomových a disertačních pracích. Znají jej i nejmladší studenti, kteří se s ním již osobně neseťkávali. Pro ty, kdo s ním mohli spolupracovat a diskutovat, znamená jeho odchod citelnou ztrátu významné vůdčí osobnosti oboru, náročného kritika a kolegy, ochotného podpořit a ocenit výsledky či pedagogickou zdatnost jiných. S jeho jménem jsou spjata zásadní díla v oblasti srovnávací pedagogiky, metodologie pedagogického výzkumu, školního i předškolního vzdělávání, andragogiky, interkulturního vzdělávání a zejména psycholingvistiky a psychodidaktiky. Pro obor nezbytné

slovníkové a encyklopedické publikace, jichž byl hlavním autorem nebo editorem, zná každý učitel i student. Výrazný podíl měl Jan Průcha na transformaci české pedagogické vědy po roce 1989 a na aktivitách České asociace pedagogického výzkumu, jejíž vznik inicioval. Jana jsme znali také jako vtipného glosátora, člověka s poetickou duší, zájmem o historii a aktuální dění ve společnosti. Aktivně sportoval a udržoval se v obdivuhodně dobré fyzické kondici do vysokého věku. I když v posledních letech si věk vybíral daň na tělesné zdatnosti, jeho mentální kondice, kterou mu mohli mladší závidět, zasluhovala obdiv. Neúnavně pracoval, vydával nové publikace, účastnil se práce redakčních rad časopisů *Pedagogika* a *Orbis scholae*,

Prof. Jan Průcha
(foto archiv nakladatelství Portál).

<https://doi.org/10.14712/23363177.2021.9>
www.orbisscholae.cz

104 byl žádaným plenárním referentem na konferencích, recenzentem a oponentem při habilitačních a profesorských řízeních.

Nahlédnutí do životní a profesní dráhy může poskytnout jen dílek mozaiky utvářející obraz osobnosti, překračující limity dané dobou, v níž Jan Průcha žil a přispíval k formování „moderní“ pedagogiky, využívaje potenciál badatele a organizátora aktivit vědecké komunity. Narodil se 23. listopadu 1934 na okraji Prahy, v níž prožil celý život, ač bytostně tíhl k venkovu, který mu skýtal zázemí pro aktivní relaxaci a z něhož čerpal energii i poznatky o české realitě.

Svou profesní dráhu zahájil po studiích bohemistiky a maďarštiny na tehdejší Filologické fakultě UK jako učitel na 2. stupni tehdejší osmiletky, později na střední škole. Učitelské zkušenosti ovlivnily jeho zájem o školní vzdělávání, který se promítl i do jeho pozdějších výzkumných projektů. V šedesátých letech minulého století absolvoval vědeckou aspiranturu v Ústavu pro jazyk český Československé akademie věd (ÚJČ ČSAV), kde pak působil několik let jako vědecký pracovník. Zde obrátil pozornost k psycholingvistice, inspirován sovětskými i zahraničními autory. Přeložil Vygotského zásadní díla publikovaná pak česky jako *Myšlení a řeč* (1971) a *Vývoj vyšších psychických funkcí* (s M. Sedlákovou, 1976). Jeho publikace věnované psycholingvistice, jež byly přeloženy i do angličtiny a němčiny a vydány v několika západoevropských zemích, zprostředkovávaly odborné vazby mezi Západem a Východem, v té době limitované vzhledem k bipolárnímu rozdělení světa i vědy. V době působení v ÚJČ ČSAV získal Jan Průcha titul kandidáta věd.

V letech 1969–1989 pracoval v Pedagogickém ústavu Jana Amose Komenského ČSAV (PÚJAK) v oddělení teorie vzdělávání. Brzy se prosadil jako vůdčí osobnost ve výzkumu školního vzdělávání. V rámci státního plánu základního výzkumu koordinoval projekt zaměřený na obsah vzdělávání. Věnoval se nejprve jazykovému vzdělávání, následně v širším interdisciplinárním konceptu formoval teorii víceúrovňového procesu transformace vědeckých poznatků do obsahů školního vzdělávání. Pod jeho vedením byly analyzovány procesy tvorby učiva od koncepce a projektování přes realizaci ve třídě až po úroveň osvojení žáky a hodnocení výsledků. V domácím prostředí publikoval s kolektivem řešitelů řadu zpráv a studií, jejichž relevantnost dokládá vysoká a dlouhodobá citovanost. Nutno dodat, že česká teorie obsahu vzdělávání byla srovnatelná s víceúrovňovou teorií kurikula, aplikovanou v mezinárodních výzkumech a studiích TIMSS a jinde. I když se oba přístupy vyvíjely nezávisle a česká varianta zůstala, vzhledem k politickým a ideovým bariérám, neznámou západní odborné komunitě, ve východním bloku vyvolala Průchova teorie diskusi a inspirovala řadu výzkumných projektů.

Aktivní a cílená korespondence se zahraničními odborníky byla důležitým zdrojem Průchova mimořádného odborného přehledu. V období působení v PÚJAK rozvíjel Jan Průcha spolupráci s institucemi pedagogického výzkumu v Československu, s elitními didaktiky na fakultách vzdělávajících učitele i s resortními ústavy ve školství, zejména s tehdejším Výzkumným ústavem odborného školství (VÚOŠ). Intenzivní mezinárodní spolupráce s pracovišti pedagogického výzkumu se orientovala především na progresivní pedagogiku reprezentovanou akademiemi pedagogických věd v SSSR

a NDR a dalšími centry v Maďarsku a Polsku. Spolupráce se sovětskými pedagogy, překlady a interpretace prací předních didaktiků a pedagogických psychologů (Elkonina a Davydova, Leont'jeva ml., Lerner, Zankova, Skatkina) a společné československo-sovětské semináře byly součástí vědeckých a organizačních aktivit, kterými se Jan Průcha zabýval. Přínosná byla kooperace s Ústavem experimentální pedagogiky Slovenské akademie věd, kde se přátelské vztahy se slovenskými kolegy promítly i do badatelských projektů a série společných seminářů, které Jan Průcha organizoval.

Vstupy do reálného prostředí školy, v době normalizace a dominující normativní pedagogiky nepříliš žádoucí, využil Jan Průcha prosazením rozsáhlého empirického výzkumu realizace obsahu vzdělávání ve výuce (pozorování 110 vyučovacích hodin v ZŠ a G), jehož kritické výsledky publikoval ještě před sametovou revolucí (*Pedagogika*, 39/2/, 1989). K novým tématům, která otevřel, patřilo hodnocení učebnic inspirované metodologií estonského pedagoga J. Mikka. V tehdejší národní podniku Učební pomůcky inicioval a koordinoval program zaměřený na tvorbu a hodnocení učebnic, k němuž se připojila řada českých pedagogů. Oslovila jej také sovětská prognostika, hlavně práce B. S. Geršunského, s nímž navázal odborné i osobní přátelské kontakty. Paralelně studoval západní futurologii a projekt *Evropa 2000*, kde hledal odpovědi na otázky budoucnosti školy a vzdělávání, což se promítlo do několika jeho odborných publikací. Díky odvaze nakladatelství Mladá fronta byly knihou *Rok 2000: Budeme celý život žáky* (1983) úvahy o budoucnosti vzdělávání zprostředkovány v popularizační formě české veřejnosti. Tato knížka byla první mojí společnou publikací s Janem Průchou a začátkem odborné spolupráce, která pokračovala v dalších dekadách. V závěru osmdesátých let získal Jan Průcha v tehdejší Československé akademii věd hodnost doktora věd.

Dramatická a nadějná devadesátá léta 20. století otevřela českou pedagogiku světu a Janu Průchovi přinesla nové příležitosti. Stal se zakládajícím ředitelem Ústavu pedagogických a psychologických výzkumů (ÚPPV) na Pedagogické fakultě UK. V jeho koncepci měl být ústav výzkumným pracovištěm s interdisciplinární bází v pedagogice, psychologii a sociologii. Ústav se pod jeho vedením aktivně zapojil do revitalizace pedagogických věd a výrazně přispíval zejména ke srovnávací pedagogice a navazování mezinárodních kontaktů. Stal se centrem diskusí se zahraničními odborníky, podílel se na přípravě 8. světového kongresu srovnávací pedagogiky (1992). V autorské dvojici Průcha–Walterová vznikla také publikace *Education in a changing society: Czechoslovakia* (H & H 1992), která měla informovat nové zahraniční partnery o našem vzdělávacím systému, jeho historii a hodnotách, problémech a perspektivách. Pod editorstvím Jana Průchy vznikly v širším týmu ÚPPV práce seznamující českou odbornou veřejnost s pedagogickým výzkumem, vzdělávací politikou a školstvím v západních zemích.

K revitalizaci a mezinárodní prestiži české pedagogiky, v předchozím období zatížené politickou a ideologickou závislostí, normativností a generační diskontinuitou, zásadně přispělo založení České asociace pedagogického výzkumu (ČAPV) v roce 1992, jehož hlavním iniciátorem Jan Průcha byl. V programovém referátu na první konferenci asociace formuloval cíle a úlohy pedagogického výzkumu v teorii

106 a metodologii, evaluaci, vztahu k praxi a vzdělávací politice i v přípravě nové vědecké generace. K naplňování cílů osobně přispíval jako zvolený předseda asociace (1992–1996) a i v dalších letech, kdy byl jejím čestným předsedou. Vystupoval na konferencích s výstižnými plenárními referáty, kriticky analyzujícími stav pedagogického výzkumu a přinášejícími impulzy pro jeho další rozvoj.

V aktivně rozvíjených mezinárodních vazbách Jana Průchy dominovaly severské země, zvláště Finsko. Přednášel pravidelně zejména na Univerzitě v Turku, na které mu byl v roce 1995 udělen čestný doktorát. Na Pedagogické fakultě UK v Praze se v roce 1992 habilitoval a o dva roky později byl jmenován profesorem na Univerzitě Karlově.

Oproti úspěchům v externím prostředí se méně dařilo v domovské instituci. ÚPPV nenaplnil představy interdisciplinárního vědeckého pracoviště, postupně jej opouštěli jeho pracovníci, nakonec i ředitel. Torzo ÚPPV přežilo krizi a posíleno novými pracovníky se transformovalo do následnické instituce, kterou je současný Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání (ÚVRV). V porevolučních letech vznik a zánik institucí nebyly nikterak výjimečné, byl čas kvasu a hledání, příznačného pro transformační proces. ÚVRV se však ke svému zakladateli hlásí, ostatně profesor Průcha má dosud v ústavu svou poličku na poštu a vzkazy. Kdykoli se objevil, byl srdečně vítán a jeho přítomnost vyvolala neformální diskuse na odborná témata a aktuální problémy ve školství.

Po odchodu z pedagogické fakulty působil profesor Průcha několik let na katedře andragogiky Filozofické fakulty UK a přednášel na dalších pedagogických pracovištích. Institucionální a administrativní povinnosti však považoval spíše za přítěž než za podmínky zajišťující pracovní zázemí. Dal tedy přednost nezávislosti, v níž spatřoval sice nelehkou, leč vhodnější možnost pro realizaci svých odborných ambicí. Jako nezávislý odborník v posledním čtvrtstoletí života vydal své zásadní publikace, přičemž na některých z nich pracoval s dalšími autory, které ke spolupráci vyzval. Patří k nim výkladový *Pedagogický slovník* (Průcha, Walterová, Mareš, první vydání Portál 1995), určený širšímu okruhu uživatelů. Slovník zaznamenal sedm aktualizovaných vydání, poslední v roce 2013. Řadí se k nejžádanějším publikacím nakladatelství Portál, jehož kmenovým autorem se Jan Průcha stal a kde působil i jako předseda vědecké rady. Významnými počiny byly tituly *Moderní pedagogika* (Portál 1997) a *Vzdělávání a školství ve světě* (Portál 1999). K charakteristickým rysům těchto i dalších Průchových publikací patří systematičnost, srozumitelnost explikací, přehledná struktura usnadňující orientaci v textu a zakotvení v realitě, za jejímž poznáním se skrývá autorova náročná heuristická práce. Uvedené práce zaznamenaly čtenářský úspěch, vyžádaly si dotisky, aktualizovaná a rozšířená vydání, včetně elektronických knih a modifikací ve formě učebnic, např. *Přehled pedagogiky* (Portál 2000) a *Srovnávací pedagogika* (Portál 2006), které „provázejí studenty po celou dobu jejich studia“, jak mi napsal jeden z nich.

Další výzkumné a publikační aktivity rozvinul Jan Průcha ve více liniích. Slovníkové práce zahrnují *Česko-anglický pedagogický slovník* (ARSCI 2005), *Česko-anglický slovník – pedagogika, školství, andragogika* (Paido 2011) a *Andragogický slovník*

(Grada 2012, spoluautor J. Veteška). Sledování vývoje pedagogiky a trendů ve vzdělávání v mezinárodním i národním kontextu vedlo k titulům zacíleným na nově se vynořující témata a disciplíny, dříve méně rozvíjené. Patří k nim *Multikulturní výchova* (ISV 2001), *Interkulturní psychologie* (Portál 2004) a pozdější *Interkulturní komunikace* (Grada 2010). Zájem o vývoj a vzdělávání dětí v předškolním období se promítl do práce *Dětská řeč a komunikace* (Grada 2011), objasňující proces osvojování jazyka a komunikačních schopností u dětí na základě psycholingvistiky, kdy Jan Průcha navázal na své odborné začátky. K rozvoji předškolní pedagogiky přispěl publikací *Předškolní dítě a svět vzdělávání* (Wolters Kluwer 2016), k níž přizval další odborníky v preprimární pedagogice a navázal na dříve vydanou učebnici *Předškolní pedagogika* (Portál 2013, spoluautorka S. Koťátková). Věnoval se i druhému pólu celoživotního vzdělávání a učení. Knihou *Andragogický výzkum* (Grada 2014) přispěl k systematizaci teoretických východisek a metodologických základů andragogiky jako empiricky založené vědy. K Průchovým pracím v posledním pětiletí přibyla také publikace *Česká vzdělanost* (Wolters Kluwer 2015) usilující o objasnění komplexního kulturního fenoménu z dílčích aspektů vybraných vědeckých disciplín. Komparativní práce Jan Průcha doplnil příspěvkem do edice *Školní vzdělávání v zahraničí* publikací *Školní vzdělávání ve Finsku* (Karolinum 2015, spoluautor P. Kansanen) a encyklopedickým přehledem *Vzdělávací systémy v zahraničí* (Wolters Kluwer 2017), popisujícím vzdělávací systémy v Evropě, USA a Japonsku. V titulu *Odborné školství a odborné vzdělávání* (Wolters Kluwer 2019) se Průcha zaměřil na oblast, kterou dlouhodobě sledoval, považoval za výzkumně podceňovanou a vyzýval opakovaně k jejímu intenzivnímu výzkumu. V závěru této monografie formuloval návrhy na systematický výzkum odborného vzdělávání a vybudování infrastruktury umožňující jeho realizaci a prezentaci. Inicioval a editoval také monotematické číslo *Odborné školství a odborné vzdělávání: Současné teorie a výzkumy* (*Pedagogika*, 69/2/, 2019), kde shromáždil pozoruhodný soubor výzkumných nálezů a informací o vědeckých aktivitách v oblasti odborného školství.

V poslední vydané publikaci *Psychologie učení* (Grada 2020) věnuje Jan Průcha značnou pozornost vývoji a trendům ve výzkumech učení, jejich metodám a výsledkům s důrazem na vztah k edukačním procesům v reálném prostředí životních situací, rodiny a zejména školy a třídy. Lze ji považovat také za pomyslný vrchol autorova hledání odpovědi na otázky smyslu vědeckého bádání. S překvapivou pokorou a uvědomovanými limity uznává potřebu interdisciplinárního a týmového zkoumání. V srpnu 2021 vychází ještě Průchova komparativní publikace *USA: Školství a vzdělávání v kulturním kontextu* (Wolters Kluwer), avizovaná jako ucelený popis reality vzdělávacího systému v širších sociálních souvislostech. Nepochybně i o ni projeví zájem četní čtenáři.

Pozemská cesta Jana Průchy se završila. Svým dílem a iniciativami v odborné komunitě zanechal hlubokou stopu a jeho publikace se staly součástí zlatého fondu české pedagogiky. Jeho profesní zaujetí se vyznačovalo mimořádnou vitalitou a neúnavnou pracovitostí, výsledky systematičnosti a pozoruhodnou senzitivností pro problémy vzdělávací reality. Odešel jeden z posledních příslušníků generace, která

108 procházela peripetieji společenských změn druhé poloviny 20. století a až ve zralém věku se jí dostalo možnosti plně prokázat své potenciality ve svobodné vědě. Jan Průcha dal přednost nezávislému bádání. Z nelehké pozice solitéra se mu podařilo realizovat nejen vlastní profesní záměry. Inicioval a realizoval úkoly pedagogického výzkumu s dalšími odborníky, které si ke spolupráci cíleně vybíral. Příkladem byla součinnost na vpravdě titánském díle, kterým je rozsáhlá *Pedagogická encyklopedie* (Portál 2009, 935 stran). Jan Průcha tento projekt připravoval několik let, tři roky věnoval jeho realizaci. Na textech se podílela stovka autorů a Průcha jako editor v kooperaci s hlavními konzultanty Tomášem Janíkem a Miladou Rabušicovou řídil realizaci projektu a garantoval kvalitu textů. Encyklopedie je ojedinělým syntetickým a systematickým dílem, prezentuje odborné poznání české pedagogiky na počátku 21. století. Její hodnota a význam pro českou pedagogiku jsou neocenitelné a trvalé.

Je nám nesmírně líto, že nás Jan Průcha opustil, jeho přítomnost nám bude chybět, ale jeho odkaz je s námi, zůstává otevřený pro současníky i pro další generace, které ocení jeho hodnotu i v budoucnosti.

Eliška Walterová
předsedkyně redakční rady Orbis scholae
eliska.walterova@pedf.cuni.cz